

ÇAĞIMIZDA İSLÂM'IN ALGILANMASI VE SUNULMASINDA BAZI ÖNEMLİ NOKTALAR

Dr. Talip ÖZDEŞ*

İnsan ve toplumun manevî hayatının temelini oluşturarak psikolojik ve sosyal hayata önemli etkilerde bulunan din, ihmali mümkün olmayan bir olgudur. Tarih, din-insan ve toplum ilişkilerinin kalıntılarını ve belgelerini bizlere sunmaktadır. Din olgusu insanlığın tarihinde hep var olmuş, toplumların teşekkülünde ve değişiminde önemli etkilerde bulunmuştur. Dine ideolojik yaklaşarak onu sunî ve gereksiz bir şey kabul etmek gerçeği ortadan kaldıramaz. Nitekim pozitif bilimlerin gelişmesiyle kaynağı ilâhî olan dinler dahil bütün geleneksel dinlerin ortadan kalkacağı ve insanların bu dinlere ihtiyacının kalmayacağı şeklindeki bakış tarzı, bilim ve teknolojideki hızlı gelişmelere rağmen bütün dünyada yükselişe geçen dinî yönelişler karşısında tutarlı gözüküyor.

Dinin toplum üzerinde etkileri olduğu gibi, toplumun da din üzerinde etkilerinin olması normaldir.¹ "Çünkü toplumsal yapı, onu oluşturan kurumların, ilintiler ve bu ilintiler ve etkileşmeler sonucunda oluşan normlar ve değerlerin meydana getirdiği anlamlı, dayanışmalı küllî bir sistem ve bütündür. Bu sistemin unsurlarından veya alt sistemlerinden birinde meydana gelen değişiklik, ister istemez diğerlerini ve hatta yerine göre sistemin tamamını etkilemek suretiyle zincirleme reaksiyonlar şeklinde tezahür edebilmektedir. İlişkiler halkasında meydana gelebilecek bir bozukluk veya yanlış kurulacak bir irtibat, gittikçe genişleyerek bütün sistemi etkisi altına alabilir. Nitekim bu açıdan genel olarak insanlığın dinî-sosyal ve kültürel tarihine bakıldığında, orada mesela göçebelikten yerleşikliğe yahut tarımdan sanayiye geçiş, toplumların dinî tarihi içerisinde bu değişim ve dönüşümlerin çok ilginç örneklerini bize sunmaktadır."²

İçinde yaşamakta olduğumuz çağ, bilim ve tekniğin son birkaç yüzyıl içerisinde kaydettiği başdöndürücü ilerlemeler ve onların getirdiği modern medeniyetin gerekleri karşısında köklü değişmelere sahne olmaktadır. Özellikle geçiş dönemi yaşayan toplumların alışlagelmiş hayat tarzları bilimsel ve teknolojik gelişmeler, sanayileşme, kentleşme, eğitim-öğretim ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması gibi birçok süreçlerin dinamiği altında sarsılır ve yeni şekillere bürünürken, psikolojik ve sosyal hayatın merkezinde yer alan dinin bu gelişmelerden etkilenmemesi mümkün değildir. Diğer taraftan toplumları etkisi altına alan ve hayatın birçok alanında tezahür eden maddî ve manevî dengesizlikler, terör ve şiddet, ahlakî çöküş, stres ve bunalımlar, rûhen tatmin olmak isteyen, huzuru ve barışı arayan

*Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı.

¹ Din-toplum ilişkisi için bkz. Mehmet Taplamacı oğlu, *Din Sosyolojisi*, Ankara 1968, s. 128-132; Yümnî Sezen, *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, İstanbul 1990, s. 191-228.

² Ünver Günay, "*Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Din*", *Türk Yurdu*, Nisan-Mayıs 1997, c. 17, Sayı : 116-117, s. 81.

çağımız insanının din ve maneviyata yönelişine etki eden önemli faktörler olarak kendisini hissettirmektedir.

Toplumsal değişimde çok önemli bir yere sahip olan din faktörü, hem sahip olunan îmânî ve ahlâkî değerlerin temelini oluşturup huzur ve barışa, gelişmelere kapı açabildiği kadar, bazen de sosyal değişmeyi ve gelişimi yavaşlatıcı, çatışmaların dinamiğini oluşturan bir faktör de olabilir. Bu yönden nihaî olarak insan-din ve toplum ilişkisinde dinin, insan ve toplum gerçeğine uygun olarak hayatın bütün yönlerini tevhîdî bir bütünlük içerisinde kuşatabilecek, dengeleri kurabilecek, gelişmelere ışık tutarak mesajları ile bütün insanlığı kucaklayabilecek mahiyette olması ve böyle bir dinin doğru algılanması önem arz etmektedir. Dinin fitrî ve evrensel olması, onun kaynağının aşkınlığını da gündeme getirmektedir. Çünkü insanı yaratan, aynı zamanda onun fitratını da en iyi bilendir. O halde fitrata uygun böyle bir dinin, temel esasları ve özü itibarıyla insanlığın tarihi ile yaşıt olması gerekeceğini de düşünebiliriz.

Kur'an'ın ifadesi ile insan başıboş yaratılmamış³, yeryüzüne adım atmasıyla beraber eşref-i mahlûkât olarak irşad edilmesi, sorumluluğu ve imtihanı da başlamıştır⁴. Bu anlamda insanın sahip olduğu ilk din, tevhid esasına dayalı fitrat dini olup⁵ tarih boyunca sapmaların ve taşkınlıkların karşısında hep takviye edilmiştir. Bazı dönemler zayıflamakla beraber tevhid ışığı hiç sönmemiş ve insanın ufkunu aydınlatmaya devam etmiştir⁶. İnsanlık tarihiyle yaşıt olan bu din, Hâtemu'l-Enbiyâ⁷ Hz. Muhammed'e gönderilen, kendisinden önceki kitapların asıllarını tasdik eden⁸ Kur'an'la en son ve mükemmel şekline ulaşmış, doğruluğu ve haklılığı Allah tarafından teyid edilmiştir⁹.

Allah tarafından gönderilen din, özünde aynı olmakla beraber insanlar onu birtakım faktörlerin etkisi ile muhafaza edememişler, doğru algılayıp yorumlayamamışlar, böylece Kur'an'ın ifadesiyle kendilerine kitap gönderildikten sonra tefrikaya düşmüşlerdir¹⁰. Din-insan ilişkisinin mahiyetinden kaynaklanan bu tefrikaya düşme işi sadece geçmiş ümmet ve toplumlar için değil, Hz. Muhammed'in ümmeti için de söz konusudur. Aklın ve bilimin değil, duygusal ve ideolojik yaklaşımların etkin olduğu kısır çekişmeler, anlamsız çatışma ve kutuplaşmalar Müslüman toplumların iç enerjisini ve hareket yeteneğini yok ederek onların dünyaya açılıp, çağı yakalamalarında en önemli açmazlardan birini oluşturmaktadır. Bunun için büyük bunalımların pençesinde kıvranan, insan ve toplumu sadece tek boyutlu olarak ele alan ruhçu veya materyalist felsefelerin, dünya görüşlerinin, cehalet ve dînî taassubun yol

³el-K_yâme, 75/36.

⁴el-Bakara, 2/36-39.

⁵er-Rûm, 30/30.

⁶eş-Şûrâ, 42/13-14; Yunus, 10/74; Yusuf, 12/109; İbrahim, 14/4.

⁷el-Ahzâb, 33/40.

⁸el-Mâide, 5/48.

⁹Âli İmrân, 3/85; el-Mâide, 5/3.

¹⁰el-Beyyine, 98/4; Âli İmrân, 3/105.

açtığı devasa problemleri yaşayan insanlığın, bütün bu problemlerden kurtulmak ve insanca bir medeniyetin temellerini atmak için arayışlar içine girdiği, İslâm toplumlarının kendi kültür ve medeniyetlerini keşfetme ve hayata geçirme gayreti içerisinde buldukları bir dönemde, Allah-insan ve kainatı tevhidi bütünlük içerisinde bütün boyutları ile beraber ele alan ve insana en büyük değeri vererek onun hayatında olması gereken dengeleri kuran; epistemolojik olarak vahyin temsil ettiği bilginin yanında akla, duylara ve sezgiye de gerçek değerlerini vererek onları, hiçbirini dışlamadan bulunmaları gerekli konuma oturtan İslâm¹¹, özgün yönleriyle yeniden keşfedilerek yorumlanmalı ve bir hayat iksiri olarak insanlığa sunulmalıdır.

Burada İslâmiyet'in algılanıp sunulmasında önemli gördüğümüz bazı noktalar üzerinde duracağız. Çünkü bu noktaların doğru algılanması, bugün yaşanmakta olan birçok inanç ve toplum problemlerinin çözümüne yardım ederek insanımızın önündeki birtakım problemleri ve tıkanıklıkları aşip dünyaya açılmasına, insanî ve ahlakî bir medeniyetin öncüsü olmasına yol açabilir.

I. Kur'an-İnsan İlişkisinde Yorumun İzâfliği ve Gelişmesi

İlk planda bu noktayı ele almamızın sebebi ona özel bir önem atfetmemizden dolayıdır. Çünkü bu konu, İslâm'ın algılanması ve yorumu ile ilgili birçok problemlerin hem çıkış noktası ve hem de problemlerin çözümünde anahtar durumundadır. Dînî anlamda yaşanan ve birbirinden farklı gibi görünen birçok problemin, Kur'an-İnsan ilişkisinin yanlış kurulmasından kaynaklanan asıl problemin alt kategorilerini oluşturduğunu düşünüyoruz. Kur'an-ı Kerîm kaynağı ilahî ¹², insanları bilgilendirmek ve hidayete erdirmek için gönderilmiş¹³, önünden ve arkasından batılın gelemeyeceği¹⁴, fitrata ve gerçeklere uygunluk noktasında kendisinde herhangi bir tutarsızlığın bulunmadığı¹⁵ son kitaptır¹⁶. Kur'an, İslâm dininin ve onunla ilgili düşünce sistemlerinin ana kaynağıdır.

Kur'an'ın gönderiliş amacı, evrensel anlamda insanları bilgilendirmek ve onlara yol göstermektir. Ancak bu bilgilendirmede Kur'an pasif, insan ise aktif bir konumdadır. Yani insan, Kur'an'a yönelmede ve onun mesajını kabul edip etmemede tam bir hürriyete sahiptir. Bu noktada yapılacak iradeli bir tercih, insanla Kur'an arasında iradeye dayalı ilişkinin ilk ve önemli boyutunu oluşturmaktadır. Bunun içindir ki Kur'an, insandan önce kendisine iman

¹¹İslâm'da bilgi vas_talar_ için mesela bkz. Ebu Mansûr Muhammed b. Mahmud el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, (tah. ve muk. Fethullah Huleyf), İstanbul 1979, s. 3-11.

¹²el-Kadr, 97/1.

¹³el-Bakara, 2/185.

¹⁴Fussilet, 41/42.

¹⁵en-Nisâ, 4/82.

¹⁶el-Hicr, 15/9.

etmesini, daha sonra da onda yer alan bilgilerin öğrenilerek hayata geçirilmesini arzu etmektedir.

Kur'an, kendisi ile insan arasındaki ilişkide tercihini ilahî mesajı reddetme yönünde kullananların seçme hürriyetine saygı gösterir. Çünkü dinde zorlama yoktur¹⁷. Ancak bu durum insanın imtihan için yaratılmış olma keyfiyetini¹⁸ ve yaptıklarının sonucuna katlanmak zorunda olduğu¹⁹ gerçeğini ortadan kaldırmaz. Çünkü Allah'ın sünnetlerinde bir değişme yoktur²⁰.

Kur'an'ın muhatabının insanlar olması, onda yer alan bilgilerin kavramlarla ifade edilmesini gerektirir. Kur'ânî bilgilerin öğrenilip hayata aktarılması ise bu kavramların kazanılması yoluyla olacaktır. Kur'an insana, onun anlayabileceği kavramlarla hitabetmekle beraber, Kur'ânî kavramların seçimi ve organizasyonu tamamen Allah'a aittir. Halbuki Kur'an'ın muhatabı olan insan mutlak bir varlık olmayıp, gerek anlama kapasitesi, gerekse bilgi vasıtaları ve yetenekleri bakımından sınırlı bir varlık olduğu gibi, onu etkileyen birçok faktörlerin de etkisi altındadır. Ayrıca Kur'ânî kavramların sahip oldukları birtakım özellikler, insanların o kavramlara ait bilgiyi net bir şekilde elde etmesinde zorluklar oluşturmaktadır. Dolayısı ile insan-Kur'an ilişkisinde Kur'ânî kavramlar aynı kalmakla beraber onların içeriği, yani insanın o kavramlardan anladığı şey ve kavramlara yüklenen anlamlar değişmektedir. Kur'ânî bilgilerin taşındığı kavramlar arasında Hz. Peygamberin vahye bağlı olarak açıklayıp içeriğini tesbit ettiği kavramlar hariç, birçok kavramın anlam genişlemesine ve değişimine uğradığı bilinmektedir. Yazılan yüzlerce tefsirin ve ortaya çıkan tefsir ekollerinin varlığı bunun delilidir²¹.

Kur'an'a yönelişte ve onun algılanmasında sosyal, kültürel ve diğer sebeplerin yanında insanların içerisinde buldukları psikolojik durum, sahip oldukları niyet ve bilgi seviyesi belirleyici bir özellik arz etmektedir. Kur'an, inkarcıları, heva ve heveslerinin, nefislerinin peşine takılan, bilgiye değil de zanna tabî olan²² cahil kimseler²³ olarak tanımlamakta, onları önce kendilerine²⁴, sonra hayat ve evrene dikkatli bir şekilde bakarak²⁵ Kur'an'ı²⁶, hayatın ve varlığın anlamını düşünmeye²⁷ davet etmektedir. Düşünmediklerinden dolayı da onları mecazî anlamda sağırlar, dilsizler ve körler olarak nitelendirmektedir²⁸. Ayrıca yine birtakım

¹⁷el-Bakara, 2/256.

¹⁸el-Mülk, 67/2.

¹⁹ez-Zilzâl, 99/6-8.

²⁰el-Ahzâb, 33/62; Fâtır, 35/43.

²¹Bkz. Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, İstanbul 1993, s. 2-4.

²²el-Bakara, 2/87; en-Necm, 53/23.

²³el-En'âm, 6/35; ez-Zümer, 39/64.

²⁴el-Kâf, 75/37-40; et-Târık, 86/5-8.

²⁵el-Gâşiyeh, 88/17-20.

²⁶Muhammed, 47/24; el-Mu'minûn, 23/68.

²⁷el-Bakara, 2/164.

²⁸el-Bakara, 2/18.

kimseler vardır ki, onlar Kur'an'a (özellikle onun müteşâbih âyetlerine) fitne aramak için yaklaşır²⁹. Bu kategoride yer alan insanların Kur'an'la olan ilişkileri negatif bir özellik arzemektedir. Kur'an, kendisiyle insan arasında kurulan bu negatif ilişkinin psikolojik, kültürel, ahlâkî, sosyo-politik ve sosyo-ekonomik ve hatta ekolojik boyutta birçok problemin ortaya çıkmasında etkin olduğuna dair telmihlerde bulunur.³⁰

Kur'an'ın mesajına pozitif olarak cevap verenlere gelince, onların Kur'an'ı algılamalarında ve yorumlarında da, önceden işaret ettiğimiz gibi gerek Kur'ânî kavramların özelliklerinden ve gerekse insanın fitratından ve yaşadığı çevreden kaynaklanan birçok faktörler devreye girmektedir. Yani Kur'an her ne kadar ilâhî olsa da, onun okunması ve yorumlanarak hayata intikali beşerin kendisine ait bir keyfiyettir. Bundan dolayıdır ki, tefsir tarihine baktığımızda Kur'an'la ilgili olarak lügavî, siyasî, kelâmî, tasavvufî, fikhî, sosyolojik, ilmî birtakım yönelişlerin olduğunu ve her ekolün, Kur'an'a yönelişte kendisine özgü bir sistematik geliştirdiğini görmekteyiz.

Çoğu defa geleneklerin, içerisinde yaşanan coğrafi ve sosyal çevrenin, sosyo-kültürel, politik ve ekonomik olayların etkisiyle zihinde meydana gelen peşin fikirler ve kavram kirlenmeleri, insanın Kur'an'ı, dolayısı ile bütün kurumlarıyla beraber dini ve dînî hayatın boyutlarını doğru anlamasında negatif bir etkiye sahiptir. İnsanın, Kur'an'a yönelirken bütün bu zikredilen faktörlerin de etkisiyle beşerî bilgi ve tefekkürün bir sonucu olarak sahiplendiği kavramları mutlak doğru kabul edip onları sistematığının merkezine oturtuktan sonra, ona sadece tek bir boyuttan yaklaşması, dini, fitrata ve vakıya uygun olarak bütünlük içerisinde anlamasını zorlaştırmaktadır; Kur'an'a yaklaşımdaki bu tip bir yöntem birçok yanlış anlamaları, davranış ve uygulamaları beraberinde getirebilmektedir. Mesela siyaset konusu dini yanlış anlamadan kaynaklanan birçok problemin tezahür ettiği en belirgin alanlardan birini oluşturur. Din-Siyaset ilişkisinden kaynaklanan bazı problemlerin, tarihte olduğu gibi günümüzde de gündemin ilk sırasını işgal ettiği söylenebilir. Din-siyaset ilişkisinde dinin aleyhine, siyasetin lehine oluşabilen dengesizlik sadece Hz. Peygamber'in ümmeti için değil, diğer peygamberlerin ümmetleri için de problem olmuştur. Allah'ın Hz. Musa'ya gönderdiği hak dinin bazılarının ellerinde ırkçılığa ve siyonizme dönüşmesinin, İsa peygambere gönderilen ilahi mesajların Helen geleneği içerisinde eritilmesinden sonra, içerisinde dünyevî çıkarları, sömürü arzularını barındıran Haçlı Seferlerine ve onun modern bir görünümü olarak düşünülebilecek Oryantalizme dönüşmesinin, toplumlar ve kültürler arasında kurulması gereken uzlaşma zeminini ortadan kaldırarak menfi tesirleri hâlâ devam eden nice nâhoş hadiselerle yol açtığı herkesin malumudur. Nitekim Kur'an Yahudi ve Hristiyanların (biri

²⁹Âli İmrân, 3/7.

³⁰Bkz. el-Bakara, 2/10-14,30, 205; el-Mâûn, 107/1-3; er-Rûm, 30/41; Konunun baz_ yönlerden daha geniş değerlendirilmesi için ayr_ ca bkz. Ahmet Coşkun, *İlim ve İslâm' n iş_ ğ_ nda Aids*, 4. Bas_ m, İstanbul 1993, s. 25-35; M. Kemal Atik, *Kur'an ve Çevre*, Kayseri 1992, s. 1-8; Muhammed Kutub, *İslâmî Aç_ dan Tarihe Bak_ ş_ m_ z*, (çev. Talip Özdeş), İstanbul 1990, s. 139-146.

Allah'a iman, takvayı ve güzel ahlakı öne çıkaran; diğeri menfaatçılığı, düşmanlık ve fitne politikalarını öne çıkaran) her iki grubuna da göndermede bulunmaktadır.³¹

"Tarihin bize öğrettiği şudur: Büyük dinler kendi mensuplarının ihtilaflarından, özellikle din-siyaset bağlamında ortaya çıkmasına sebep oldukları ihtilaflardan çektikleri kadar kendi muhaliflerinden çekmemişlerdir."³²

Durum Müslümanlar için daha farklı sayılmaz. Parçacı bir yaklaşımla geleneksel ve beşerî unsurlara dayalı olarak yapılan yorumların ve uygulamaların³³ ideolojik hale dönüştürülerek doğrudan doğruya İslâm'la özdeşleştirilmesinin, dinin doğru anlaşılıp evrensel bir mesaj olarak insanlığa sunulmasında en önemli açmazlardan birini oluşturduğu kanaatindeyiz. Halbuki İslâm-siyaset ilişkisi ile Müslüman-siyaset ilişkisi birbirinden farklı şeylerdir.

Kur'an, evrensel mesajları, insana tanıdığı düşünme ve araştırma yapma hürriyeti ile ekonomi, politika, hukuk dahil bütün sahalarda ve her zaman için insan ve toplumlara yol gösterebilecek mahiyettedir. Mesela yönetim konusunda emanetlerin ehillerine verilmesi ve adil olunması³⁴, şûrâ³⁵, biat³⁶ gibi temel ve evrensel ilkeler verildikten sonra, diğere alanlarda olduğu gibi bu alanın da çağlar içerisinde insan ve toplum gerçeklerinin göz önüne alınarak sistematize edilmesi beşere terk edilmiştir. Yani Kur'an'da sunulan evrensel prensipler esas alınarak değişik zamanlarda farklı coğrafyalara, kültürlerle ve toplumlara göre birbirinden farklı sistemler oluşturulabilir. Elbette ki ziraat toplumunun şartlarıyla sanayî toplumunun şartları bir olmadığı gibi, sanayî toplumu ile bilim toplumunun şartları ve özellikleri de aynı olmayacaktır.

Günümüzde Kur'an'ın sadece lafzî okunması, eski müfessirleri ve din bilginlerini körü körüne taklit, zamanın meselelerini ele almaksızın İslâm'ı sadece ibadetlerin mekanik riyazetine ve birtakım şekillere indirgeme alışkanlığı, problemleri çözmeye ve İslâm'ı, hayatı bütün boyutlarıyla kucaklayan evrensel bir mesaj olarak sunarak Müslümanları bilim ve medeniyetin öncüleri haline getirmeye yetmemektedir. İçinde bulunulan şartlar, Müslümanlar için vahyin ışığında ve Müslüman bilim adamlarının yüzyıllar boyunca üzerinde ittifak ettikleri sağlam metod ve geleneklerin de yardımı ile hukuk, ekonomi, politika, felsefe, psikoloji, sosyoloji, tarih, din ve pozitif bilimler dahil bütün bir beşerî birikimi özümlemeyi, onu birtakım unsurlardan ayıklayarak özgün bir şekilde yeniden yorumlamayı ve hayata

³¹el-Bakara, 2/62; el-Mâide, 5/69; el-Bakara, 2/109-114, 120.

³²Mehmet Ayd_n, "Türkiye'de Din ve Modernleşme İlişkisi Üzerine Baz _ Düşünceler" Türk Yurdu, c. 17, say _ : 116-117, Nisan-May_s 1997, s. 18.

³³Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Ahmet Akbulut, Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri*, İstanbul 1992, s. 100-105, 109, 279-304; Muhammed A. Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasî ve İtikâdî Mezhepler Tarihi*, (çev. Ethem Ruhi F_ğlal _-Osman Eskicioğlu), İstanbul 1970, s. 49-101.

³⁴en-Nisâ, 4/58-59.

³⁵eş-Şûrâ, 42/38.

³⁶el-Mümtehine, 60/12.

geçirmeyi gerekli kılmaktadır. İslâm ancak bu şekilde vadesini doldurmuş birtakım geleneksel ve tarihî unsurlardan ayıklanmış, canlı bir mesaj olarak insanlığa sunulabilir ve tarihte yeni bir çıkış açabilir. Nitekim Müslümanlar, tarihte böyle bir gelişimin önderliğini yapmışlardır. Eldeki kaynakların, böyle bir misyonun yerine getirilmesi için yeterli olduğunu düşünüyoruz.

"Büyük Müslüman düşünürler İslâm vahyinin ruhuna sadık kalmak suretiyle, mesela kadim Yunan'ın zenginleştiği bilim ve felsefeyi alarak (hem de bunları öteki kültür unsurlarından gayet dikkatlice tecrit etmesini bilerek) geliştirmiş ve bunu, bir insanlık mirası olarak Batı'ya sunmuşlardır. Sunulan değerlerin Rönesans ve Reform hareketlerinde ne kadar hayatî rol oynadıklarını biliyoruz."³⁷

Yukarıda işaret edilen dönemde de (Ortaçağ dönemi) İslâm dünyası, vahyi esas alan, akla ve tecrübeye dayalı güçlü bir tefekkür zenginliği ve bilgi birikimi oluşmadan önce, her sahada meydana gelen hızlı gelişme ve değişmelerin de etkisiyle büyük bir kültür değişimine ve çeşitliliğine, fikrî ve felsefî sahada ortaya çıkan birçok meydan okumalara maruz kalmış, tarihte bilinen çalkantı ve istikrarsızlıkları yaşamıştır. Ama fazla sürmeden o güne kadar gelen bütün bir bilgi birikimi, felsefî tecrübeler, farklı telakkîler özümsemiş, vahyin ışığı altında ve aklın en verimli tarzda kullanılmasıyla tekrar gözden geçirilmiş, güçlü felsefe ve yorumlarla ortaya çıkılarak hakim bir konuma gelmiştir. Mâturîdî (ö. 333/944)'nin, Gazâlî (ö. 505/1111)'nin, Râzî (ö. 606/1208)'nin, Fârâbî (ö.339/950)'nin, İbn Rüşd (ö. 595/1199)'ün ve diğerlerinin yetişmelerinde bütün bu çalkantı ve meydan okumaların, o çağa kadar ulaşan beşerî tecrübenin, fikrî ve felsefî birikimin etkisi büyük olmuştur.

Bugün için İslâm'ın tekrar yorumlanarak insanlığa sunulmasında çağlar içerisinde oluşan bütün bir dinî geleneğin, Kur'an'ın merkeze alınmasıyla gözden geçirilmesi, bazı geleneksel ve tarihî unsurların ayıklanarak kalıcı olanla olmayanın, evrensel olanla olmayanın arasının ayrılması gerekmektedir. Çünkü vahyin hayata intikali olan fikir ve ameller (fiiller) dünyası, kültürel, siyasî, ekonomik ve bütün bir sosyal hayat, vahyî olanın dışında birçok izafî yorumları, anlayış farklılıklarını, adet ve gelenekleri, iklim ve coğrafî faktörlerin de etkisiyle oluşan yapılanmaları bünyesinde taşımakta ve sonraki nesillere intikal ettirmektedir. İslâm'ı ve Kur'an vahyini, bir zamanlar ortaya çıkan siyasî, hukûkî ve ekonomik sistemlerle, kültürel ve sosyal hayatla özdeşleştirmemek gerekmektedir. Bu anlayış, geleneğin reddi veya dışlanması anlamına da gelmez. Elbette ki insanların bilgi birikimlerinin ve beşerî tecrübenin değerlendirilmesinde ve intikalinde geleneklerin büyük bir payı vardır. Ancak her şeyi kendi yerine koymak ve kendi boyutları içerisinde değerlendirmek, onlara sahip oldukları değeri vermek açısından son derece önemlidir. Fazlur Rahman'ın da ifade etmeye çalıştığı gibi ³⁸ ıslahat ve tecdîd (yenilenme) İslâm'ın dinamik karakterinde mevcuttur. Bir din elbette tarih

³⁷Ayd_n, a.g.m, s. 16.

³⁸Bkz. Adil Çiftçi, "Bir Sosyolog Olarak Fazlur Rahman", Bayrak, say_ 1143, İstanbul, Nisan 1997, s. 26.

içerisinde ortaya çıkar, fakat tarihi değiştirmek için gelir. Tarihî şartlar kesinlikle onun hem formuna ve hem de içeriğine etkide bulunur, ama o aynı zamanda tarihi aşar, yani zaman ve mekan bağımlı değildir.

Yine Garaudy'nin de ifade etmeye çalıştığı gibi³⁹ İslâm düşünürleri ve bilginlerinin, felsefeye damgasını vuran Büyük Batılıların tenkitçi düşüncesiyle ve tarih boyunca ilâhî buûtları tanıyan ruhun büyük kâşifleriyle de tefekkürlerini zenginleştirerek insanlığın başlangıcından günümüze kadar uzanan süreçteki tevhîdî çizginin izlerini yakalamaya çalışmaları yeni açılımlara vesile olabilir. Ancak bu şekilde "Hikmet mü'minin yitik malıdır, onu nerede bulursanız alınız" hadisinin⁴⁰ rûhuna uygun şekilde davranılmış olacaktır.

II. İslâm'ın Barış Dini Olması

Daha önceki açıklamalardan İslâm'ın siyasî, hukukî, ekonomik ve sosyal hayata müdahil olmadığı anlamının çıkarılması yanlış olur. Ancak bu müdahelenin Kur'ânî ve nebevî metoda uygun şekilde yapılması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği İslâm inkılabı yeryüzündeki hiçbir devrim hareketi ile kıyaslanamayacağı gibi, çıkış noktası, hedef ve amaçları, uyguladığı metod yönüyle de tamamen farklıdır. Dünyada gerçekleşen birçok devrim hareketleri, temelde birtakım haklı sebeplere dayansalar bile, yıkıcılığı, intikamı, daha önceki yapıya ve sisteme bağlı olan kimselerin zulme uğratılıp mağdur edilmelerini, toplum içerisinde küçük düşürülmelerini beraberlerinde getirmişlerdir. Buradan hareketle insanların, iman, tefekkür ve sosyal yapıda köklü değişiklikler vaadeden hareketlere kuşku ve endişe ile bakmaları normal görülmelidir. Ne yazık ki insanlık, bu konuda yaşamış çok acı tecrübelerle sahiptir. En azından insanlardan bir kısmı zulmederken diğer bir kısmı zulme uğratılmıştır. Zulmeden de, zulme uğrayan da durumun farkındadır ve bir zamanlar devrim uğruna başkalarının temel hak ve hürriyetlerini çiğnemeyi şartlar gereği makul ve normal görenler, statüler ve pozisyonlar karşı bir devrim hareketiyle ters döndüğünde aynı şeylerin kendi başlarına gelmeyeceğinden emin olamazlar.

Halbuki birçok âyette iyiliği⁴¹, adaleti⁴², doğruluğu⁴³, af ve merhameti⁴⁴, salih amelleri⁴⁵, hakka ve sabra çağırma⁴⁶, barışı öne çıkararak⁴⁷ daha nitelikli ve daha üst

³⁹Bkz. Roger Garaudy, *Yaşayan İslâm*, (çev. Mehmet Bayraktar), İstanbul 1995, s. 82.

⁴⁰Bu hadisin başka bir varyantı için bkz. Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, İlim, 19 (Hadis no. 2687); Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mâce, *Sünen*, Zühd, 15.(Hadis no. 4169).

⁴¹ el-Bakara, 2/44, 177, 189; Âl-i 'İmrân, 3/92; el-Mâide, 5/2.

⁴² el-Mâide, 5/8; en-Nahl, 16/90.

⁴³ Hûd, 11/112; eş-Şûrâ, 42/15.

⁴⁴ Âl-i 'İmrân, 3/159, 155; el-Mâide, 5/13.

⁴⁵ el-Bakara, 2/25, 82,277; Hûd, 11/11, 23.

donanımlı bir insanı tarif eden, baskı ve dayatmayı değil, din ve vicdan hürriyetini esas alan⁴⁸ ve bir anlamı da "barış" (silm)⁴⁹ olan İslâmiyet'le, kendi varlığını sürdürmenin şartını başkalarının yokluğu üzerine kuran savaş ve terör politikalarının örtüştüğü herhangi bir nokta olamaz. Ancak politika ve strateji savaşlarının sınır tanımadığı günümüzde bir toplum diğer bir topluma, bir medeniyet kendi dışındaki medeniyetlere birtakım imajlar biçmeye çalışıyor. Evrensel bir din olan İslâmiyet için de bu anlamda öngörülmeye çalışılan imajların varlığına şahit olmaktayız; özünde barışçı bir din olan İslâmiyet savaşçı bir din, onun müntesipleri de uzlaşmaz insanlar olarak takdim edilmeye çalışılarak tarihte Müslümanların elinde gerçekleşen büyük bir medeniyet ve o medeniyetin ortaya çıkardığı devâsâ müesseseler görülmemek istenmektedir. Kur'an'a parçacı bir yöntemle yaklaşarak tarihî şartlar içerisinde hususî durumlar için gelen kıtâl (savaş) âyetlerini⁵⁰ Kur'an'ın bütünlüğünden, ana hedef ve gayelerinden, evrensel mesajlarından kopararak tek başlarına ele almanın ve onları istismar etmeye çalışmanın bilim ciddiyeti ile bağdaşır yönü olamaz. Gerçi bunda söz konusu "seyf" (kıtâl) âyetlerine dayanarak ne kadar barış ve güzel söz söyleme ile ilgili âyetler varsa hepsinin nesh edildiğini iddia eden birtakım yorumların da payı olduğu inkar edilemez. Dolayısı ile İslâm gerçeğinin, Kur'an merkeze alınarak tarih içerisinde yine İslâm adına meydana gelen, saltanata, ırkçılığa, kabileciliğe, siyasî ihtirasa ve çıkar kavgalarına dayalı olaylardan, anlayışlardan tecrit edilerek ele alınması; özellikle sosyal bilimler alanında meydana gelen yeni gelişmelerin ve yöntemlerin de yardımı ile tarihte İslâm'la bağlantılı olarak ortaya çıkan birtakım olayların ve kurumların yeniden yorumlanması gereklidir. Bu arada ütopyacılığa sarılmaksızın geçmişte olduğu gibi zaruretler ve daha yüce idealler adına bazı suçları meşrulaştırma istidlallerinden de kaçınmak gerekiyor.

Yukarıda işaret ettiğimiz (mutlak ve evrensel olanla geleneksel olanın ayrılması hakkındaki) nokta çok önemlidir ve bu ayrımın yapılmaması, geleneksel ve beşerî unsurların Kur'an'la veya doğrudan doğruya İslâm'la özdeşleştirilmesi, daha önce de vurgulamaya çalıştığımız gibi, dinin tekrar yorumlanmasında ve evrensel bir mesaj olarak insanlığa sunulmasında İslâm dünyasının en esaslı açmazlarından birini oluşturmaktadır. Bu yorumlama faaliyetinde yorumların ideoloji haline dönüştürülmeden din, vicdan ve kanaat hürriyetinin rahatlıkla serpilip gelişebileceği, fikir olma haysiyetine sahip her düşüncenin rahatlıkla tartışılıp konuşulabileceği ortamların hazırlanması önem arz etmektedir. Sonra İslâm, savaş dönemlerinden çok barış dönemlerinde çok daha fazla yayılma imkanı

⁴⁶ el-'Asr, 103/3.

⁴⁷ en-Nisâ, 4/90; el-Enfâl, 8/61.

⁴⁸ el-Bakara, 2/256; Yunus, 10/99.

⁴⁹ "Silm" ve "İslâm" kelimelerinin anlamlar_ için bkz. er-Râg_b el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, (tah. Safvân Adnân Dâvûdî), Beyrut 1992, s. 421-424; Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut ty., c. 12, s. 289-295; Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, (Edited by Milton Cowan), 3. Bask_, Beyrut 1980, s. 424-425.

⁵⁰ et-Tevbe, 9/5, 36; el-Bakara, 2/190-191.

bulmuştur. Mesela İslâm tarihinde Hudeybiye Antlaşmasından sonraki iki yıllık dönemde Müslüman olanların sayısının, Hz. Peygamber'in ilk peygamberlik yıllarından o döneme kadar geçen süre içerisinde Müslüman olanların sayısından daha fazla olduğu görülmektedir.⁵¹ Çünkü barış dönemlerinde selim akılla İslâm tebliği arasına giren engeller kalkmakta, duygusallık ve öfke, yerini sağ duyuya bırakmaktadır. Mekke fethedildikten sonra Hz. Peygamber'in, bir zamanlar kendisine ve Müslümanlara en ağır işkenceleri ve hakaretlerin en çirkinini yapanları bağışlamasındaki derin anlamı da iyi kavramak gerekir. Ayrıca Fetih'ten sonra, hac için gelen misafirleri ağırlama, onları yedirip içirme, Kâbe'nin anahtarlarının muhafazası ve bakımı işlerinin Hz. Peygamber tarafından dürüstlük ve doğruluk kuralı öne çıkarılarak eski sahiplerine geri verilmesi⁵², görev ve hizmetlerin dağılımında düşmanlığa ve duygusallığa yer verilemeyeceğinin, emanetlerin Allah'ın buyruğuna uygun olarak⁵³ ehillerine tevdi edilmesi gerektiğinin en açık göstergesidir. İslâm'ın sunulmasında, onun evrensel ahlâkî kurallarının her ona karşı olan güvensizlik ve endişe duygularının güvene ve sıcak bir ilişkiye dönüştürülmesi tebliğ yönteminin esasını oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'in sünnetini sadece belli formlara ve değişmez kurallara ilişkin bir şey olarak değil, Kur'an'ın ruhunu ve özünü pratik anlamda yaşantıya intikal ettiren, gelişmeye açık dinamik bir olgu olarak algılamak yerinde olacaktır.

III. Tadrîcîlik

Vurgulanması gereken önemli noktalardan biri de meselelerin, sadece fetva mantığı içerisinde incelenip takdim edilmesinin, bizi eksik ve yanlış yorumlara götürebileceğidir. Bir olay veya olayla ilgili âyetler, hadis ve rivayetler ele alınırken, o olayın ortaya çıktığı tarihî dönem ve şartlar, olayın psikolojik, sosyal, kültürel, ekonomik, siyasî ve askerî bütün boyutlarının beraberce ele alınarak incelenmesi, Allah'ın ve Peygamber'inin o konuda söylemiş olduğu sözlerin illet ve hikmetlerinin iyice düşünülerek anlaşılmasına çalışılması gerekmektedir. Çünkü Allah Kelamı'nın hedefi ve peygamberlerinin misyonu, imtihan için yaratılan insan ve toplumların ıslah edilerek dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşmalarını teşvik etmek, onlara bu konuda yol göstermektir. İslâm fitrat dinidir ve amaçlanan değişiklikler de ancak fitrî kanunlar içerisinde gerçekleşecektir; Kur'an, insanı fitratına uygun olarak bütün boyutları ile ele almaktadır.⁵⁴

Nitekim başlangıçtan mükemmel bir hale gelinceye kadar İslâm davet hareketi belli safhalar halinde gelişmiş, gelen âyetler, uygulamalar ve hükümler, içerisinde bulunan safhalara uygunluk arzemiştir. Mekke'de inen âyetler genellikle îmânî ve ahlâkî konuları

⁵¹Bkz. Mahmut Şit Hattâb, *Peygamber Ordusunun Tarihi*, (çev. İhsan Süreyya S_rma), İstanbul 1983, s. 58-60.

⁵²Bkz. M. As_m Köksal, *Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, İstanbul 1976, c. 8, s. 297-298.

⁵³en-Nisa, 4/58.

⁵⁴Bkz. Celal K_rca, *Kur'an ve İnsan*, İstanbul 1996., s. 22-29.

ihtiva ederken, Medine'de inen âyetlerin îmânî ve ahlâkî konularla birlikte özellikle ibadet ve muamelât konularını içermekte olduğu malumdur. Genel kabule göre İslâm'ın temel direklerinden biri olan namaz Hicret'ten birbuçuk yıl önce farz kılındığı halde, oruç, zekat ve cihad Hicret'ten ancak iki yıl sonra farz kılınmıştır. Mirasla ilgili hükümler Hicret'in üçüncü yılında, içkinin haram kılınması Hicret'in dördüncü yılında, örtünme, evlenme ve boşanma ile ilgili hükümler Hicretin dördüncü ve beşinci yıllarında, faizin yasaklanması Hicret'in sekizinci yılında ve nihayet haccın farz kılınması Hicret'in dokuzuncu yılında olmuştur.⁵⁵ Gerçekte mesela namaz İslâm davet hareketinin ilk yıllarından beri (iki rekât olarak) vardır. Mü'minler daha ilk gelen ayet ve surelerde başta tevhide, nefis tezkiyesine, doğruluğa, sabra, güzel ahlâka, cömertliğe, temizliğe teşvik edilmiş, nefisler ibadetsizliğe ve gelecek hükümlere alıştırtılarak asıl değişim iman, fikir ve ruhlarda yapılmıştır. Bu îmânî ve ahlâkî özü anlamadan İslâm'ın özgünlüğünü, onun yeryüzünde gerçekleştirdiği insan prototipini, büyük medeniyeti ve devasa müesseseleri anlamak mümkün değildir. Bu inkılabın fert ve toplum hayatında en mükemmel bir tarzda gerçekleşmesi tedricilik esasına göre olmuştur. Yani başlangıçtan mükemmele doğru gidişte ara dönemler söz konusudur. Diğer bir deyişle Kur'an merkezli değişim, her aşamada toplumun içinde bulunduğu gerçeklerle paralellik arzeder. Barış dönemlerinde inen âyetlerle savaş döneminde inen âyetler arasında elbette ki muhteva bakımından farklılıklar olacaktır. Bu inişte tutarsızlık ve çelişki değil, vakiyaya uygunluk vardır. Yoksa Hibetullah b. Selâme örneğinde olduğu gibi bu farklılığı çelişki olarak değerlendirip, sonra nesh mantığı içerisinde Kur'an'da sulh ve barışla, insan hürriyeti ile, dinde zorlama olmadığı ile, güzel söz söyleme ile ilgili ne kadar âyet varsa hepsini mensuh kabul ederek tırpanlama yönüne gitmenin⁵⁶ Kur'an'ı doğru bir şekilde anlama ve yorumlama ile hiçbir ilgisi olmasa gerektir. Halbuki aynı konuda bir Batılı mütefekkir olan Garaudy'nin yaklaşımı çarpıcı ve tatminkar görünmektedir:

"İlgalar, yani bir âyetin bir başka âyet yerine getirilişi hep aynı hedefe varmak gayesiyle yeni bir realite karşısında vasıtaların değiştirilmesi meselesidir...Yürürlükten kaldırma vakıasının bizzat kendisi, değişmez ahlâkî prensipten hareket ederek yapılan, hukûkî normlarda gelişimin varolduğunu gösteren gerçek bir kanunu içermektedir. Allah tarih içinde elçileri ile indi (yani içlerini gönderdi), ezeli prensiplerin farklı tarihî ortamlarda farklı farklı uygulanması gereğinin örneğini bizzat kendisi Kur'an'da verdi."⁵⁷

Daha sonra Garaudy, insanları, tarihlerinin belli bir döneminde ve o andaki seviyelerine uygun olarak ele alan, böylece onların (Allah'ın koymuş olduğu) mutlak prensipleri kavramalarını sağlayan bu ilahî eğitim yöntemine, Kur'an'ın şarapla ilgili âyetlerini örnek getirmektedir:

⁵⁵Bkz. Celal K_rca, *İlimler ve Yorumlar Aç_s_ndan Kur'an'a Yönelişler*, s. 60.

⁵⁶Bkz. Ebu'l-Kaş_m Hibetullah b. Selâme, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, M_s_r 1967, s. 11-12, 14, 19, 20, 27, 29...

⁵⁷Roger Garaudy, *Entegrizm*, (çev. Kâmil Bilgin Çileçöp), İstanbul 1992, s. 97.

" 'Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden sarhoş edici bir içki ve güzel bir rızık elde ediyorsunuz. Gerçekten de burada, anlayan bir kavim için bir işaret vardır.'⁵⁸ Demek ki burada Allah'ın lütuflarından bir işaret var. Mamafih sarhoşluk, bu ulvî mevcudiyetin anlamını insana unutturabiliyordu. Yine deniliyor ki, 'Ey iman edenler, içkili (sarhoş) iken ibadete (yani namaza) yaklaşmayınız. Ta ki ne söylediğinizi bilene kadar bekleyiniz.'⁵⁹ Bu, lütfun kötüye kullanılmasına karşı açık bir tedbir! Sonra da aşırılıklarda ısrar edilmesi durumunda şu uyarı: 'Sana şaraptan ve talih oyunlarından sorarlar, de ki: Onlarda büyük bir günah, hem de insanlar için bazı faydalar vardır, lâkin günahları faydalarından daha çoktur.'⁶⁰ Nihayet Medine'de Peygamber'in vefatından üç sene önce suistimal o raddeye varır ki, karışıklıklar ve kavgalar başgösterir. Böylece tüketim ve fazlası üzerine yapılan uyarılardan onyediyedi sene sonra daha köklü tedbirler indirilir: 'Ey iman edenler! Şarap, kumar, ve ibadet için dikilen putlar, fal okları şeytan işi pisliklerdir. Onun için bunlardan sakının ki kurtulasınız. Muhakkak şeytan şarapla ve kumarla aranıza düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister. Artık siz bunlardan sakınmaz mısınız?''⁶¹

Bütün bu âyetlerde tek bir çelişki bulamazsınız. Talimatlar şehirdeki genel duruma ve insanların kendilerine hakim olma derecelerine uygun olarak veriliyor. Fakat temel prensipte oynama yoktur. İman sahibi bir insan sarhoşluğun, kendisinde Allah şuurunu gölgelemesine ve kendisine hakim olma melekesini yok etmesine izin veremez."⁶²

Hükümlerin uygulanıp uygulanamamasında zaruret hallerini, istisnâî durumları dikkate almak da gerekmektedir. İlkeler değişmiyor ama onları uygulamak için toplumun içinde bulunduğu şartların uygun hale getirilmesi gerekiyor. Bazen bir olay için farklı ve alternatif hükümler getirildiği gibi, azimetlerin yanında ruhsatlara da yer veriliyor. Ruhsatlar, daha çok zaruret durumlarında başvurulmuş birtakım geçiş hükümleridir. Mesela İslâm toplumunun eğitiminde Kur'an eğitimi özel bir yere sahiptir. Ancak çoğunluğu okuma yazma bilmeyen, ümmî kimselerden oluşan, Kureyş lehçesinin yanında farklı lehçelerin de konuşulduğu bir toplumda, her kabilenin Kur'an'daki bazı kelimeleri kendi lehçelerine göre okumalarına izin verilmiş olması bir ruhsattır.⁶³ Nikahla ilgili âyetlerin içeriklerinden, çok kadınla evliliğin teşvik değil ruhsat olduğu, bu ruhsatın emir gibi veya Hz. Pegamber'in yapılmasını teşvik ettiği devamlı bir sünnet gibi algılanmasının yanlış olduğu anlaşılmaktadır.

İslâm tarihinde meydana gelen birtakım olaylar ve onlarla ilgili olarak yapılan uygulamalar, bizi bazı şer'î hükümlerin uygulanmasının tehir edilerek zaman ve şartların

⁵⁸en-Nahl, 16/67.

⁵⁹en-Nisa, 4/43.

⁶⁰el-bakara, 2/219.

⁶¹el-Maide, 5/90-91.

⁶²Garaudy, a.g.e., s. 96-97.

⁶³Bkz. Ebu Davud Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen*, Kitabu'l-Vitr, 22 (Hadis no. 1475-1478), Ebu's-Şâme el-makdisî, *el-Murşidu'l-Vecîz*, (tah. Velîd Mesâid et-Tabatabâî), 2. Baskı, Kuveyt 1993, s. 217-321.

olgunlaşmasını beklemenin daha uygun olacağı noktasında bir anlayışa sevketmektedir. Mesela zina eden kadınların, Allah bir yol gösterinceye kadar evlerinde hapsedilmelerini emreden Nisa suresinin 15. âyeti Medine döneminin başlarında nazil olmasına rağmen, muteber tefsir kitaplarınca⁶⁴ aynı bağlamda ele alınan celde âyeti⁶⁵ Medine döneminin sonlarına doğru gelmiştir. İslâmiyet, mü'min bir kadınla müşrik bir erkeğin evli olarak yaşamalarına engel koyarken⁶⁶ Hz. Peygamber'in kızı Hz. Zeynep'in, müşrik kocasından ayrılması hemen mümkün olamamış, bu ayrılık, şartlar uygun hale gelince ancak zaman içerisinde mümkün olabilmıştır; ayrıca müşriklerin nikahları altında bulunan bazı mü'min kadınların da ancak Medine'ye kaçarak kurtulabildikleri rivayet edilmektedir.⁶⁷ Yine bu konuya Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olmak için Medine'ye gelen Taif heyetinin, İslâm'ı kabul etmeleri için kendilerinin zekat ve cihaddan muaf tutulma şartını ileri sürmelerini örnek verebiliriz. Hz. Peygamber onların ileri sürdükleri bu şart üzerinde fazla ısrar etmemiş, onların İslâmiyet'i kabul ettikten sonra kendi istekleriyle zekat vereceklerine ve cihada da iştirak edeceklerine dikkat çekmiştir.⁶⁸

Nitekim İslâm'ın otoritesi tam hakim olunca, iman ve fikir gönüllerde ve zihinlerde istikrar bulunca bu meseleler zaman içerisinde hallolmuştur. İslâm fitrat dinidir, sonra Allah insanlara güç yetiremeyecekleri yükleri de yüklemek istemez.⁶⁹ Ahkâmın değişmesinde ve hükümlerin uygulanmasında zaruretler, zaman ve çevre faktörleri, gelenekler, sosyo-politik ve ekonomik şartlar, bilim ve teknolojideki gelişmeler etkin olmaktadır.⁷⁰ Meselâ bu noktadan hareketle İslâm hukukçuları dâru'l-harbde⁷¹ hadlerin uygulanamayacağı hükmünü ileri sürmüşlerdir.⁷² Ancak, verilen ruhsatlar, müddet tanıma, tedricilik ve tolerans İslâm'ın sulandırılıp dejenere edilmesi anlamına da gelmemelidir. Dinde yozlaşmaya fırsat verilmemesi gerektiği gibi, insanları zorlamak, şartları ve seviyeleri nazarı itibara almamak da sapmayı, isyanı ve münafıklığı beraberinde getirir.

Dinin özgün yorumunda ve tebliğinde önemle üzerinde durulması gereken noktalardan biri, ilahî eğitim yönteminin gereği olarak hükümlerin vaz' edilmesinde, toplumların ıslah

⁶⁴Mesela bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'an*, Beyrut 1992, c. 3, s. 635-636; İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâ'il b. Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut 1994, c. 1, s. 565-566; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1985, c. 5, s. 84-85; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut 1990, c. 9, s. 188-189; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1979, c. 2, s. 1314-1315.

⁶⁵en-Nûr, 24/2.

⁶⁶el-Bakara, 2/221.

⁶⁷Bkz. Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1988, c. 1, s. 382-383.

⁶⁸Bkz. Ebu Davud, *Sünen*, Kitabul-harac ve'l-İmâre ve'l-Fey', 25,26 (hadis no. 3025-3026)

⁶⁹el-Bakara, 2/286.

⁷⁰Geniş bilgi için bkz. Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul 1990, s. 15-255.

⁷¹"Dâru'l-Harb" kavramı için mesela bkz. Alâuddîn Ebu Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi' fi Terîbi's-Şerâi'*, Beyrut ty. ,c. 7, s. 130-131.

⁷²Bkz. Abdulkadir Udeh, *et-Teşri'u'l-Cinâi el-İslâmî*, Beyrut 1994, c. 1, s. 275; Sabri Erturhan, *İslâm Ceza Hukukunda Şüphe Kavramı*, (Basımamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 1997, s. 5-7; 82-85.

edilerek olgunlaştırılmasında ve eğitiminde uygulanan bu tedriciliğin, bazı hükümleri tehir etme ve müddet verme işinin sadece belli bir dönemde mevcut yapı ile sınırlı tarihî bir olay olmayıp, bütün çağlara hitap eden evrensel bir metod (tenzil metodu) olarak algılanmasının Kur'an'ın evrenselliği ile daha iyi uyum arzedeceğidir.⁷³ Bu noktanın iyi algılanmasının, Kur'an'ın bütünlük içerisinde kavranarak dinamik bir tarzda hayata intikal ettirilmesinde, İslâm'la ilgili teori ve pratikte mevcut, çözümünü zor gibi görünen bir çok meseleye Kur'an'ın ruhuna ve özüne uygun, akılcı ve gerçekçi çözümler getirilmesinde, İslâm'ın yaşamakta olduğumuz hayatın bizzat kendisine müdahil ve hakim kılınmasında, zihinlerde ve gönüllerde kurtuluşun reçetesi ve hayat gayesi olarak kabul edilmesinde vaz geçilmez bir öneme sahip olduğunu düşünüyoruz.

Konuyu biraz daha fazla açacak olursak, yukarıdaki açıklama, mesela içki yasağı gibi bir konuda içkinin zararının faydasından çok olduğu ve içilmesinin Allah tarafından nehyedilmiş olduğu gerçeğini önemsiz kılmaz. İçki hakkında Allah'ın verdiği nihaî hüküm ne ise, o zaten değişmez. Ancak İslâm'ın sunulması ve hayata intikal ettirilmesi konusuna gelince, içki kullanımının yaygın olduğu ve normal görüldüğü bir toplumda, insanlar arasında kurulacak iletişim ve diyalogda, özü tevhid inancıyla yoğrulu îmânî ve ahlâkî noktalara vurgu yapılmaksızın doğrudan doğruya İslâm'ın içki konusundaki hükmünün merkeze alınmasının ve kişilerin zaafplarının üzerine gidilmesinin, Kur'ânî ve nebevî metoduyla uyum arzetmeyeceği kanaatindeyiz. Konunun Allah-insan (ontolojik) boyutu ile insan-insan, insan-toplum ve hukuk boyutlu bu kanatimizi destekler. Yasakların tarifi üzerine kurulan ve kuralcılığı öne çıkaran yaklaşımın aksine Kur'an, özgürlükleri tanımlayan ve onları güvence altına alan bir kitaptır. Öngörülen yasalara gelince, onları bir anlamda özgürlükleri ve ahlâkî kuralları koruyan bir araç olarak görmek daha doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri*, İstanbul 1992.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XI, İstanbul 1988.

⁷³Bu konunun genişliğine değerlendirilmesi için bkz., Celal Koca, "Tenzil Yönteminin Tarihselliği Problemi ve Kur'an Yorumuna Etkisi", (Basılmamış Tebliğ), Türkiye 1. İslâm Düşüncesi Sempozyumu, İstanbul, 26-27 Ekim 1996. Ayrıca bkz. Sadık Kılıç, "Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum", *İslâmî Araştırmalar*, c. 9, Sayı 1-2-3-4, 1996, s. 105-109; Mehmet Paçacı, "Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz", *İslâmî Araştırmalar*, c. 9, Sayı 1-2-3-4, 1996, s. 125-133; Ömer Özsoy, "Kur'an Hitabının Tarihselliği ve Tarihsel Hitabın Nesnel Anlam Üzerine", *İslâmî Araştırmalar*, c. 9, Sayı 1-1-3-4, s. 138-143; Yunus Vehbi Yavuz, "Sebepler-İlet-Hikmet Açısından Kur'an Hükümlerine Bir Bakış", (Basılmamış Tebliğ), Kur'an'ın Anlamada Tarihsellik Sempozyumu, Bursa, 8-10 Kasım 1996.

- Atik**, Kemal, *Kur'an ve Çevre*, Kayseri 1992.
- Aydın**, Mehmet S., "*Türkiyede Din ve Modernleşme İlişkisi Üzerine Bazı Düşünceler*", Türk Yurdu, C. XVII, Sayı: 116-117, Ankara, Nisan-Mayıs 1997, s.14-19.
- Coşkun**, Ahmet, *İlim ve İslâm'ın Işığında Aids*, İstanbul 1993.
- Çiftçi**, Adil, "*BİR Sosyolog Olarak Fazlur Rahman*", Bayrak, Sayı: 1143, İstanbul, Nisan 1977, s.22-32.
- Davutoğlu**, Ahmet, "*İslâm Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması*", Dîvan, 1996/1, s. 1-44.
- Ebû Davud**, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992.
- Ebû Zehra**, Muhammed, *İslâm'da Siyasî ve İtikâdî Mezhepler Tarihi*, (çev. Ethem Ruhi Fıglalı-Osman Eskicioğlu), İstanbul 1970.
- Ebu'l-Kâsım** Hibetullah b. Selâme, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 2. Baskı, Mısır 1967.
- Ebu's-Şâme**, el-Makdisî, *el-Murşidü'l-Vecîz*, (tah. Velid Mesâid et-Tabatabâî), 2. Baskı, Kuveyt 1993.
- Erdoğan**, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul 1990.
- Erturhan**, Sabri, *İslâm Ceza Hukukunda Şüphe Kavramı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 1997.
- Garaudy**, Roger, *Entegrizm*, (çev. Kâmil Bilgin Çileçöp), İstanbul 1992.
- _____, *Yaşayan İslâm*, (çev. Mehmet Bayraktar), İstanbul 1995.
- Günay**, Ünver, "*Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Din*", Türk Yurdu, Nisan-Mayıs 1997, c. 17, sayı: 116-117, s. 80-89.
- Hattâb**, Mahmut Şit, *Peygamber Ordusunun Tarihi*, (çev. İhsan Süreyya Sırma), İstanbul 1983.
- İbn Kesir**, 'Îmâduddin Ebu'l Fidâ İsmâ'îl, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-IV, Beyrut 1994.
- İbn Mâce**, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992.
- İbn Manzûr**, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-'Arab*, I-XV, Beyrut ty.
- el-İsfehânî**, er-Râgıb, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, (tah. Safvân 'Adnân Dâvûdî), Beyrut 1992.
- el-Kâsânî**, Alâuddîn Ebu Bekr b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, I-VII, Beyrut ty.
- Kılıç**, Sadık, "*Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum*", İslâmî Araştırmalar, c. 9, Sayı 1-2-3-4, 1996, s. 103-114.
- Kırca**, Celal, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, İstanbul 1993.
- _____, *Kur'an ve İnsan*, İstanbul 1996.
- _____, *Tenzil Yönteminin Tarihselliği Problemi ve Kur'an Yorumuna Etkisi*, (Basılmamış Tebliğ), Türkiye I. İslâm Düşüncesi Sempozyumu, İstanbul, 26-27 Ekim 1996.
- Köksal**, M. Asım, *Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, I-XI, İstanbul 1976.

- el-Kurtubî**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmî li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, I-XX, Beyrut 1985.
- Kutub**, Muhammed, *İslâmî Açidan Tarihe Bakışımız*, (çev. Talip Özdeş), İstanbul 1990.
- Özsoy**, Ömer, "*Kur'an Hitabının Tarihselliği ve Tarihsel Hitabın Nesnel Anlamı Üzerine*", *İslâmî Araştırmalar*, c. 9, Sayı 1-2-3-4, 1996, s. 135-143.
- Paçacı**, Mehmed, "*Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz*", *İslâmî Araştırmalar*, c. 9, Sayı 1-2-3-4, 1996, s. 119-134.
- er-Râzî**, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-Gayb*, I-XXXII, Beyrut-1990.
- Sezen**, Yümni, *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, İstanbul 1990.
- et-Taberî**, Ebu Câfer Muhammed b. Cerir, *Câmî'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, I-XII, Beyrut 1992.
- Taplamacıoğlu**, Mehmet, *Din Sosyolojisi*, Ankara 1968.
- et-Tirmîzî**, Muhammed b. İsa, *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992.
- Udeh**, Abdulkadir, *et-Teşrîu'l-Cinâî el-İslâmî*, I-II, Beyrut 1994.
- Wehr**, Hans, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, (Edited by J. Milton Cowan), 3. Baskı, Beyrut 1980.
- Yavuz**, Yunus Vehbi, "*Sebeb-İllet-Hikmet Açısından Kur'an Hükümlerine Bir Bakış*", (Basılmamış Tebliğ), Kur'an'ı Anlamada Tarihsellik Sempozyumu, Bursa, 8-10 Kasım 1996.
- Yazır**, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, İstanbul 1979.